

ALISHER NAVOIYNING FALSAFIY ASARLARIDA KELTIRILGAN RUBOIYLARNING AXLOQIY AHAMIYATI

Nasiba Imamnazarova

Toshkent davlat agrar universiteti akademik litseyi

Gumanitar fanlar va o'zbek tili kafedrasining

ona tili va adabiyot faning o'qituvchisi

Abstrakt

Turkiy adabiyot tarixida bunday asarlar ramziy-majoziy obrazlarning turli masalalarga oid savol javobi (Yusuf Xos Hojibning "Qutadg'u bilig") yoki asar muallifining hadislarga tayanib insonning ma'naviy kamolatga yetkazuvchi fazilatlarini hamda uni jaholat botqog'iga chorlovchi nuqsonlarini qiyoslash (Ahmad Yugnakiy "Hibat ul-haqoyiq") uslubi bilan vujudga kelgan bo'lsa, Nizomiy Ganjaviyning "Maxzan ul-asror" dostoni kuzatilgani singari "Hayrat ul-abror" da ham ijodkorning barkamol shaxs haqidagi o'ylari maqolatlarda yorqin inikosini topgan. Asardagi hikoyatlar esa maqolatlarda ilgari surilgan tayanch g'oyalarni kitobxon shuuriga yanada teranroq ta'sir etishi, uning mavzu bilan mukammalroq tanishishiga imkon yaratadi. Ruboiyni tushunib, undan zavq olish uchun, avvalo, misralar zamiridagi ma'nolarni obdon anglab olish lozim. Zero, Sharq adabiyotining o'ziga xos jihati, har bir shakliy vosita muayyan mazmunning ifodasiga mutanosib ekanligidadir. Navoiy ruboiylarida aynan shu narsani ko'rishimiz mumkin.

Kalit so'zlar

Navoiy, ruboiy, komil inson, antetizis, to'rtlik.

Sharq mumtoz she'riyatida keng tarqalgan lirik janr, hazaj bahrining axrab va axram shajaralarida yozilib, ko'proq a-a-b-a tarzida qofiyalanuvchi mustaqil lirik asar. Hazrat Navoiyni o'zbek adabiyotida ruboiy janrining asoschisi desak mubolag'a bo'lmaydi. Lekin, 8-sinf adabiyot darsligida turkiy adabiyotga birinchilarda bo'lib ruboiy janrini olib kirgan shoir sifatida Mavlono Lutfiy ko'rsatilgan. Dilmurod Qur'onovning "Adabiyotshunoslik lug'ati" kitobida esa Lutfiy to'rtliklari ramal bahrida yaratilganligi aytilgan. Demak, Lutfiy to'rtliklari ruboiy bo'la olmaydi. Chunki, Yoqubjon Is'hoqov: "Biror to'rtlikni ruboiy deb atash uchun unda tugal mazmun, ruboiy shakli bo'lishidan tashqari ruboiy vazni ham bo'lishi kerak. To'rtlik qanchalik chuqur ma'no va go'zal shaklga ega bo'lmasin, agar u ruboiyning maxsus vazniga tushmasa, ruboiy bo'la olmaydi" – deydi. Bu haqda Navoiyning o'zi ham yozgan edi: "Ruboiy vaznikim, oni "dubaytiy" va "tarona" ham derlar, hazaj bahrining axram va axrabidan istixroj qilibdurlar va ul vaznedur asru xushoyanda va nazmedur bag'oyat raboyanda". Shuningdek Xondamir o'zining "Makorimul-axloq" asarida: "Ko'rinishicha, ul hazratdan ilgari hech kim turkiy tilda ruboiy aytmagan" – deya Navoiy haqida fikr bildiradi. Ushbu ilmiy dalillarga asoslangan holda biz yuqoridagi fikrga keldik. Lekin Lutfiy to'rtliklari o'zbek yozma adabiyotida klassik ruboiy janrining shakllanishida muhim bosqich bo'lgan. Ammo, bu faktlar bilan "Navoiygacha ruboiy janrida hech kim ijod qilmagan ekanda?" – degan fikrga kelish noto'g'ri, albatta. Ruboiy so'zining kelib chiqishi arabcha bo'lsa-da, bu janr dastlab fors adabiyotida paydo bo'lgan. Keyinchalik esa arab va turkiy adabiyotga ham ko'chgan. Fors

ResearchGate

IMPACT FACTOR (RESEARCH BIB) – 7,245

VOLUME 7, ISSUE 2, 2024

adabiyotida bu janr asoschisi sifatida Rudakiy ko'rsatiladi. Keyinchalik esa, Shahid Balxiy ijodida ham ko'zga tashlangan. Turkiy adabiyotimizda ruboiy janrida xo'p va ko'p baytlari bilan o'zbek adabiyotiga benazir hissa qo'shgan Navoiyning lirik merosi bilan o'ziga xos o'rin egallaydi. Alisher Navoiyning turkona ruboiylarining 133 tasi "Xazoyin ul-maoniy"ning birinchi devoni – "G'aroyib us-sig'ar"ga, "Badoye' ul-bidoya" debochasiga 8 ta, "Mahbub ul-qulub"ga 12 ta, "Majolisun-nafois"ga 8 ta, "Vaqfiya"ga 15 ta, "Munshaot"ga 58 ta, "Holoti Pahlavon Muhammad"ga 1 ta, "Holoti Sayid Hasan Ardasher"ga 2 ta, "Mezonul-avzon"ga 7 ta, "Muhokamat ulug'atayn"ga 3 ta, "Xamsatul-mutahayyirin"ga 3 ta kiritilgan. Olima Ma'rifat Rajabova o'zining "Nazm ul-javohir" manbalari va badiiyati nomli nomzodlik dissertatsiyasida shoirning tarjima asari "Nazm ul-javohir" ("Nasr ul-laoliy"- "Marvarid hikmatlar" asarining she'riy tarjimasida)da ruboiylar soni 268 ta ekani aytilgan.

Demak, Navoiy turkiy tilida 500 ga yaqin ruboiy bitgan. Eykim, qilasen jilva-u ishrat chog'i zeb, Mustahsan emas er kishining qilmog'i zeb, Gar bo'lsa ishing kopragi yo ozrog'i zeb, Zohirdin erur sutuda botindog'i zeb. "Nazm ul-javohir" devonidan olingan ushbu ruboiyda shoir birinchi, ikkinchi va uchinchi misralarda kitobxonga tanbeh berib, to'rtinchi misrada bevosita yakuniy xulosa beradi. Dilmurod Quronov bu haqida: "dastlabki ikki misrada o'ya va maqsad, keyingi ikki misrada dalil va xulosa o'z aksini topadi. Shundan kelib chiqib hozirgi adabiyotshunoslikda ruboiyni birinchi misrasi tezis, ikkinchisi antitezis, uchinchisi moddai ruboiya (yoki xulosa uchun asos bo'ladigan ko'pri), to'rtinchi misra esa sintez deyiladi" [B-262] – deydi. Ya'ni ushbu ruboiyning xulosasi: "botiniy husn zohiriy husndan yaxshiroqdir". Shoir kitobxonga qalb go'zalligi hamma narsadan ustunligini uqtirmoqda. Ushbu g'oya hozirgi davr muammosiga aylandi desak mubolag'a bo'lmaydi, menimcha. Chunki ko'pchiligimiz insonning tashqi ko'rinishiga, kiyimiga qarab muomala qilamiz, do'st tanlaymiz. Bundan necha asrlar avval Hazrat Navoiy buning noto'g'ri ekanligini ta'kidlab o'tgan. Gardun gah manga jafu-u dunluq qildi, Baxtim kibi, har ishta zabunluq qildi, Gah kom sari rahnamunluq qildi, Alqissa, base buqalamunluq qildi. Ruboiylar qofiyalanishiga ko'ra 2 ga bo'linadi: ruboiyi xosiy va ruboiyi tarona. Ruboiyi xosiy a-a-b-a tarzida, ruboiyi tarona esa a-a-a-a tarzida qofiyalanadi. Navoiyning o'zbekcha ruboiylarining 95 foizi, forsiy ruboiylarining hammasi ruboiyi taronaga to'g'ri keladi. "Mahbub ul-qulub"dan olingan yuqoridagi ruboiy ham ruboiyi taronada yozilgan. Ya'ni to'rttala misra ham: "dunluq", "zabunluq", "Rahnamunluq", "Buqalamunluq" – o'zaro qofiyalangan. Ushbu ruboiyda "inson Alloh tomonidan yuborilgan har qanday sinovga – hoh shodlik bo'lsin, hoh g'am bo'lsin sabr bilan chidashi kerakligi" haqidagi g'oya ilgari surilgan. Xalqimiz donoligi bo'lmish "oyning o'n beshi yorug', o'n beshi qorong'u" degan maqolga ham to'g'ri keladi.

G'urbatda g'arib shodmon bo'lmas emish,

El anga shafiqu mehribon bo'lmas emish.

Oltun qafas ichra gar qizil gul butsa,

Bulbulg'a tikandek oshyon bo'lmas emish.

Bu ruboiy "G'aroyib us-sig'ar"dan olingan bo'lib, shoir uni hozirgi Eronning Mashhad shahrida musofirlikda yurgan vaqtlarida yozganligi aytiladi. Buni ruboiy mazmunidan ham bilish mumkin. Ya'niki, ruboiyning birinchi va ikkinchi misrasida: "musofirlikda inson xursand bo'la olmasligi,

o'zga yurt vakillari begonaga mehribonlik qilmasliklari", – aytilgan. Buning dalili sifatida esa: "bulbul qafas oltindan bo'lsa ham o'zining tikonli erkin vataniga alishmasligi" – keltirilgan. Buni dastlabki ikki satrda aytilgan umumiy fikrning qiyosiy isboti deyish mumkin. Yuqorida ta'kidlaganimizdek, Navoiy ruboiylarining 95 foizi taronai ruboiyda yozilgan. Ushbu ruboiy esa qolgan 5 foiz tarkibidagi ruboiylardan. Ya'ni, ruboiyi xosiyda yozilgan.

O'lsam yasamang munda mozorimni mening,

Yuklab eliting jismi firog'imni mening,

O'tru chiqarib ahli diyorimni mening,

Ko'yida qo'yung tani nazorimni mening.

To'rt tomlik "Alisher Navoiy asarlari tilining izohli lug'ati"da: firoq-ayriliq, uzoqlashish, judolik [3-tom.-B 347], o'tru-qarshi, muqobil ro'para, ko'y-ko'cha, mahalla, kata yo'l [2-tom.-B 148], nazor-ozg'in, sust, zaif [2-tom.-B 459] tarzida izohlangan. Shundan kelib chiqqan holda "G'aroyib ussig'ar"dan olingan yuqoridagi ruboiyni quyidagicha tahlil qilish mumkin: birinchi misrada Navoiy "o'lsam mozorimni ya'ni qabrimni yasamanglar" – demoqda. Buning sababini esa qolgan misralarda tushuntiradi. Ikkinchi misrada jonidan judolikdagi jismini yuklab eltishlikni; uchinchi va to'rtinchi misralarda zaif tanasini ahli diyoriga ya'ni xalqqa ro'para qilib katta ko'chaga qo'yishlikni aytadi. Bizga ma'lumki, Navoiy o'z davrining o'ziga to'q amaldorlaridan bo'lgan. Lekin shuncha boyligi bo'lsa ham hech nima olib keta olmasligini xalq ko'rishini istaydi. Bu ruboiyda "Insondan faqatgina yaxshi amallari qolishi, shuning uchun qo'ldan kelganicha yaxshilik qilish kerakligi" g'oyasi ilgari surilgan. Ulug' shoir oddiy so'zlar orqali to'rttagina misraga qalamining sohir kuchi bilan o'ta nozik g'oyaviy, ijtimoiy, ma'naviy va tarbiyaviy ahamiyatga ega hayotiy mazmunlarni yuklay olishdek yuksak mahoratini namoyon etadi.

Adabiyotlar:

1. Quronov D., Mamajonov Z., Sheraliyeva M. Adabiyotshunoslik lug'ati. – T: Akademnashr, 2013. – B 338.
2. Olimov S., Ahmedov S., Qo'chqorov R. Adabiyot (Umumiy o'rta ta'lim maktablarining 8-sinfi uchun darslik). – T.: G'afur G'ulom nomidagi nashriyot matbaa ijodiy uyi, 2019. – B 67.
3. Is'hoqov Y. Navoiy poetikasi ("Xazoyin ul-maoniy" asosida). – T.: Fan nashriyoti, 1983. – B 79.
4. Navoiy, Alisher. Mezon ul-avzon (ilmiy-tanqidiy tekst). – T. 1949. – B 35.
5. Xondamir. Makorim-ul-axloq. – Toshkent, 1967. – B 50.
6. <http://navoinatlib.uz8101> Navoiy, Alisher. Nazm ul-javohir. // Mukammal asarlar to'plami. 20 tomlik. – Toshkent: Fan nashriyoti, 1991.
7. Alisher Navoiy asarlari tilining izohli lug'ati (4 tomlik). – T.: Fan, 1984. 3-tom, – B 88